

ESTUDIS PREVIS A LA RESTAURACIÓ DE LA TORRE DE SANTA PERPÈTUA DE GAIÀ (CONCA DE BARBERÀ)

Vera Hofbauerova

1. EMPLAÇAMENT I CAMINS

La torre forma part integrant del conjunt arquitectònic i paisatgístic de Santa Perpètua de Gaià, que alhora s'ubica al curs alt del riu Gaià, enclavat al mig de la vall rodejada de muntanyes més elevades. Les vistes atenyen perfectament el castell de Pontils al nord i al sud-est el Montagut amb la seva església de Sant Jaume (Figura 1, Figura 2 i Figura 3).

□ Figura 1: Vista del conjunt des de sud-oest.

□ Figura 2: Vista cap a nord (fotografia de principii de segle XX).

□ Figura 3: Vista cap a sud-est.

Per facilitar l'estudi del lloc hem desglossat el complex fortificat en tres sectors (Figura 4), és a dir: recinte castral on s'ubica la torre, recinte de l'església amb unes superfícies a la zona nord-est, actualment sense edificis. No obstant això, segons unes empremtes excavades a la base rocosa i als vestigis d'una muralla, també haurien d'haver estat ocupats en el seu dia per diverses estructures construïdes; el tercer sector és del poblat abandonat. S'han creat grups reduïts, susceptibles d'un tractament de conservació i restauració comú. La divisió es complementa amb un quart grup dedicat a camins, elements inseparablement units al territori. Per últim podem incloure al conjunt monumental l'ermita romànica de Santa Susanna, edifici esmentat indirectament ja en un document de delimitació de territori l'any 960.

□ Figura 4: Desglossament del conjunt en sectors.

El recinte castral s'assenta estratègicament en una zona de difícil accés, a l'extrem sud-oest d'una planícia; aquesta està perfectament protegida per un alt cingle i té un control directe sobre el congost on transcorre, paral·lelament al riu, l'antic camí (Figura 5). Cal apuntar que segurament una de les tasques del castell era la vigilància d'aquest camí. Des del punt de vista de restes d'elements construïts el recinte és el més complex: pràcticament en tota la superfície, rodejada d'una muralla perimetral que s'assenta directament sobre la roca, es troben vestigis o runes d'edificis. Sobre aquests vestigis en destaquen dos, val a dir la nau o sala, una edificació a la punta sud-oest del sector (Figura 6) i la torre, nord-est. En el paràmetre sud de la nau hi ha una arcada (Figura 7) «amb seus brancals ocults sota les runes i la vegetació» que podria ser part de l'accés principal original del castell, des d'aquí partiria un tortuós camí que devia unir aquesta entrada amb el camí del riu. La torre està emplaçada a continuació d'una vall excavada a la roca i vigila «al mateix temps que el territori» el flanc dèbil, menys protegit per la naturalesa, de la fortificació (Figura 8).

□ Figura 5: Vista aèria des del sud.

□ Figura 6: Arcada, possible accés al recinte.

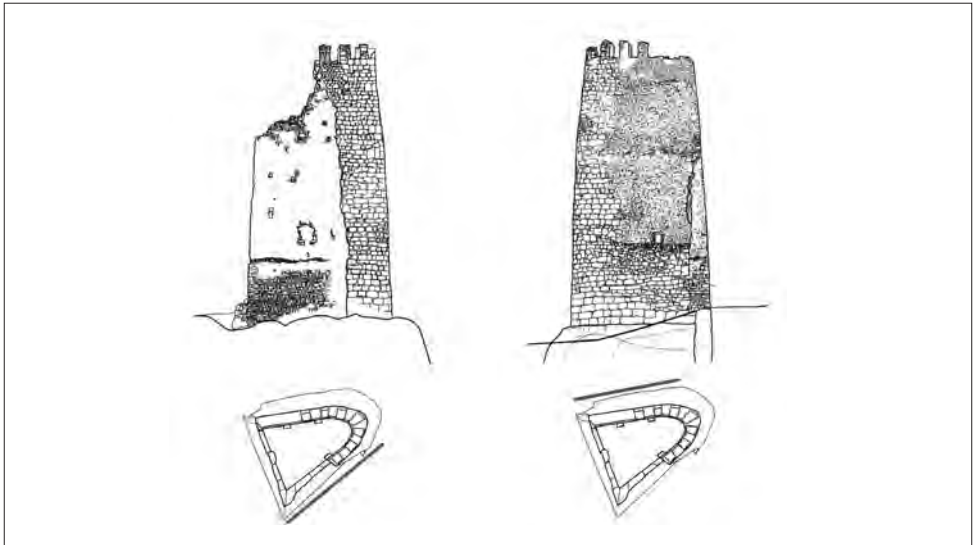
□ Figura 7: La sala.

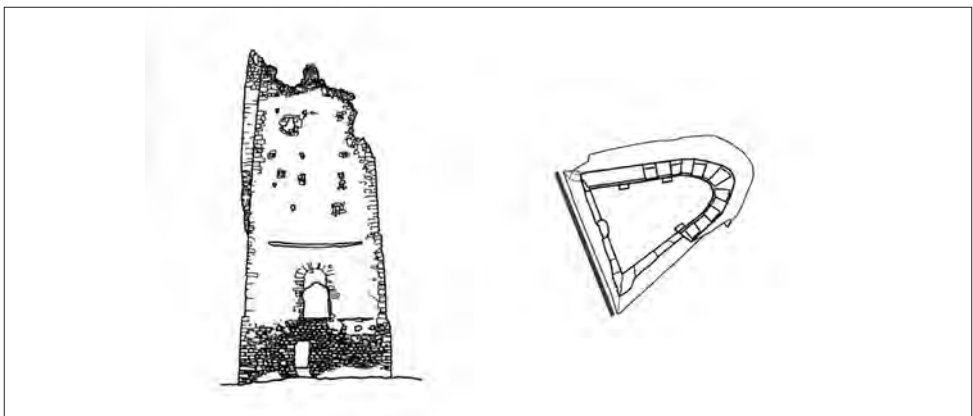
□ Figura 8: Vall a peu de la torre.

2. DESCRIPCIÓ FORMAL I CONSTRUCTIVA

La forma d'aquesta torre de defensa és una piràmide truncada que s'alça sobre la planta d'un triangle gairebé isòsceles. Els seus costats llargs —paraments nord i sud-est— formen un angle agut amb vèrtex arrodonit i mesuren a l'exterior 11,10 i 11,60 metres respectivament; el costat curt «parament sud-oest» té 9 m de llarg. L'alçada és d'uns 21 m a l'angle nord-est (Figura 9, Figura 10 i Figura 11).

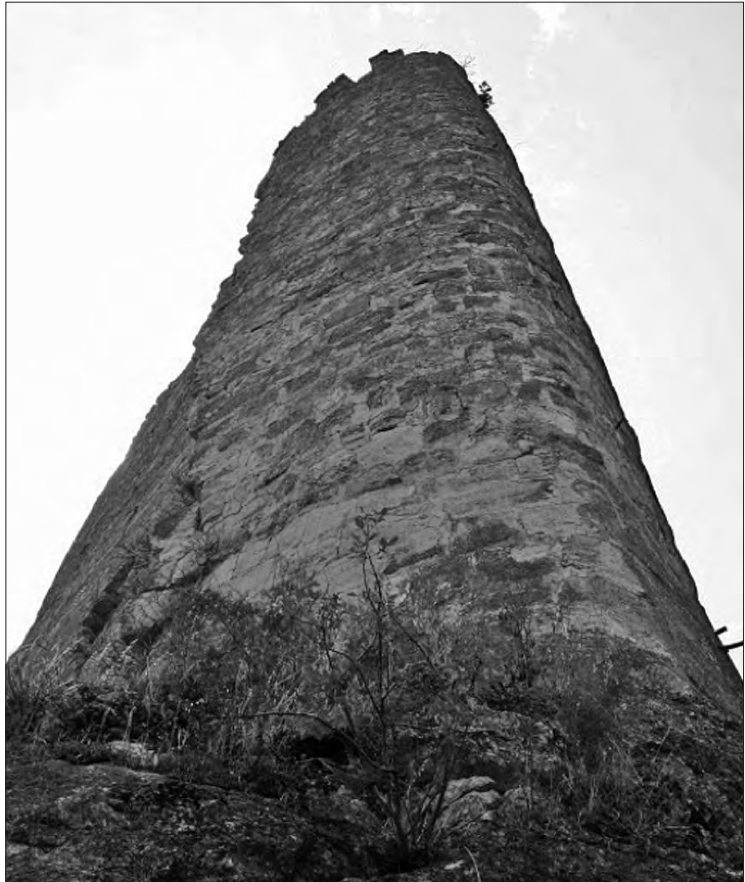

□ Figura 9: Paraments sud-est i nord.

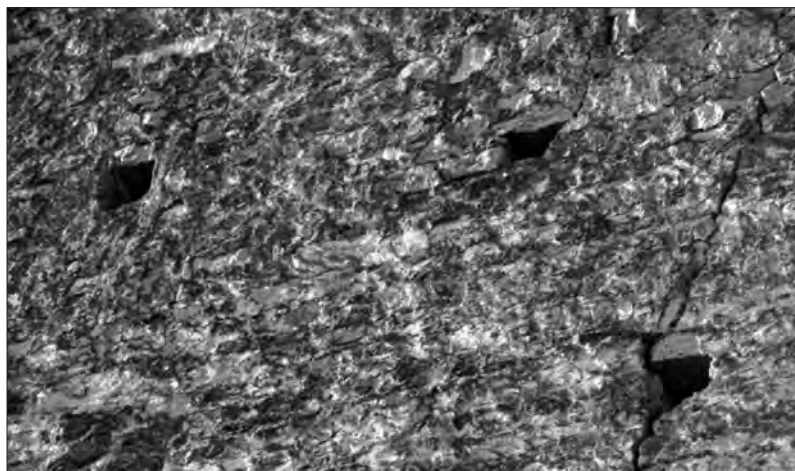
□ Figura 10: Parament sud-oest.

□ Figura 11: Angle nord-est.

Als paraments exteriors s'hi aprecien dues fases constructives ben diferenciades per la seva tècnica constructiva i el material emprat: d'una banda, la torre original, edificada probablement al segle X-XI i, per altra, el seu folre realitzat en una època més tardana. El folre està actualment en estat parcialment ruïnós, però en l'origen recobria tota la superfície dels flancs nord i sud-est. Es tracta de dos flancs dirigits a l'exterior del recinte castral que són les zones més exposades a l'acció bèl·lica de l'enemic, d'aquí ve la preocupació per l'ampliació del seu gruix. Per contra, el flanc sud-oest, orientat cap a l'interior del recinte fortificat i protegit per aquest, manté el seu aspecte antic sense traces d'engruiximent.

L'aparell emprat a la torre original, segons indiquen uns detalls de dos dels seus alçats exteriors amb la fàbrica a la vista, és maçoneria encofrada, altrament anomenada tàpia de pedra, en aquest cas de tipus molt arcaic i de bona qualitat (Figura 12). Les dues cantoneres del parament sud-oest estan reforçades amb carreus. El gruix dels murs d'uns 1,30 a 1,10 m minva cap al coronament mitjançant ressalts horitzontals (Figura 13).

□ Figura 12:
Tâpia de pedra.

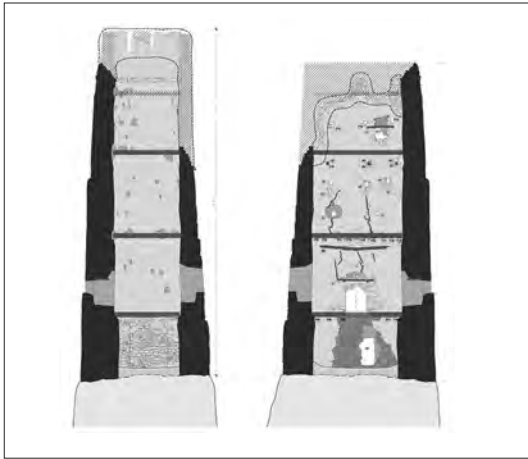
□ Figura 13: Cantonades
reforçadas.

Una tècnica constructiva diferent a la maçoneria encofrada de la torre original s'aprecia al basament de les cares nord i sud-oest, i això fins a un ressalt horitzontal a l'altura d'uns 4 m. Aquesta base està obrada en carreus. El revestiment de la torre —segona fase constructiva—, d'uns 0,90 – 1,10 m de gruix, està realitzat a l'interior amb maçoneria ordinària i a l'exterior amb una capa de grans carreus, símbol de poder, prestigi i continuïtat. Resulta molt interessant —probablement perquè és l'única en el seu gènere— la forma arrodonida del folre del parament nord en la seva unió amb l'angle de la torre antiga (en la part superior). Segurament hi havia la mateixa unió dels paraments a l'angle oposat, que actualment no presenta folre (Figura 14).

En reforçar els murs es va recreïxer la torre també en altura i se la va dotar d'un nou coronament emmerletat. Actualment, atès l'estat de conservació, resulta difícil saber l'altura exacta i el tipus de coronament original. En aquest moment de l'estudi només podem afirmar que el seu coronament va quedar incorporat dins l'obra nova.

□ Figura 14: Forma arrodonida del folre.

□ Figura 15: Seccions, determinació de nombre de plantes.

Actualment la torre no té sostres, tanmateix, a través de nombrosos forats de cap de biga, d'algunes ranures i ressalts alineats a diferents alçades, es pot determinar que en altura tenia planta baixa i quatre nivells superiors. Cal apuntar que segons les restes en els murs, els sostres eren de fusta (Figura 15). Cadascuna de les plantes té una superfície triangular d'uns 18 m² excepte la planta baixa. Aquesta planta, sense obertures a l'exterior, és possible que originalment només fos accessible per una petita trapa del sostre, estaria probablement destinada a magatzem. El seu angle nord-est està ocupat, en tota l'alçada, per un volum de maçoneria en forma de tascó que en redueix la superfície a uns 12 m². Es tracta d'un reforç de la base, i mostra la preocupació dels constructors per l'estabilitat de l'alta i relativament esvelta torre originària (Figura 16).

□ Figura 16 i 17. Planta baixa. Tascó de reforç a l'angle nord-est. Planta primera. Entrada a la torre i les bigues de reforç.

□ Figura 18. Planta primera. Entrada a la torre i les bigues de reforç.

El següent nivell 1 correspon a la planta d'accés a la torre. L'obertura de la porta se situa pràcticament al centre del parament sud-oest (Figura 16): té una alçada de 2,50 m al punt més alt de l'arc amb el qual està acabada. A l'interior hi ha una llinda que en origen estava formada per tres taulons. Com que no hi ha cap vestigi dels suports de les fulles de la porta, és difícil saber quina era la seva configuració original. Al mateix parament que l'entrada i sota el nivell de l'antic sostre se situen a l'exterior i interior del parament dues bigues de descàrrega (Figures 17 i 18). Aquestes bigues són un exquisit exemple arcaic, tot i que amb una funció vàlida fins ara, de l'enginy dels seus constructors: ja que ajuden a repartir el pes dels sostres superiors sobre els murs adjacents, precisament en el lloc afeblit pel forat de l'entrada. A més de l'entrada, a la planta hi ha dues espitlleres: al parament nord i al sud-est. A la del nord, es poden veure les llindes; a la torre originària aquesta és de fusta amb rebaix i dues incisions, detalls que es relacionen amb uns porticons. La llinda del folre de la torre es forma amb dues lloses de pedra escairada. La segona obertura és un esvoranc informe al parament sud-est, però en una fotografia de començaments dels anys 70 del segle passat s'hi pot observar encara un llindar de fusta i una forma semblant a la finestra del parament oposat.

La planta segona amb uns 4,90 m d'alçada és la més alta dels quatre espais originaris. En general, sorprèn la gran alçada de les estances en relació amb la reduïda superfície de la planta. L'estança té una latrina, que és un dels pocs exemples medievals conservats del seu gènere (Figura 19). Aquesta latrina mil·lenària està situada al parament sud-est, a un nínxol format per una petita volta semiesfèrica col·locada sobre brancals esbiaixats. La sortida del baixant al parament exterior es va tapiar en construir el folre. En els tres paraments en general s'observen diversos forats de cap de biga: alguns traspassen els murs, alguns fins i tot tenen restes de fusta. Els forats havien de servir originàriament per a la col·locació d'estructures auxiliars durant la construcció: algunes servien posteriorment com a espitlleres o potser per sostenir elements defensius de fusta.

□ Figura 19: Nínxol amb la latrina.

□ Figura 20: Mènsoles a paraments sud-oest i nord.

La tercera planta és el darrer espai originàriament tancat de la torre. En aquest nivell hi ha tres mènsoles que es poden considerar un dels detalls constructius més interessants de la torre (Figura 20). Dues —als paraments sud-est i nord— probablement devien ser elements de suport d'un sostre, però no creiem que es tracti, segons la teoria de CABANERO (1997, p. 319) de restes d'arrencades d'un arc de tipus diafragma. Per fer aquesta afirmació ens basem en la seva superfície superior, exempta de restes de qualsevol inclinació i, sobretot, en el fet que si es tracen uns eixos des d'aquestes superfícies horitzontals cap al parament oposat no coincideixen en una línia, sinó que es creuen. La tercera mènsula, inclinada cap a la base, està situada al centre del parament nord i per sota del nivell d'arrencada de la mènsula superior. Tampoc en aquest cas no veiem clara la proposta de CABANERO (1997, p. 319) segons la qual aquest element serviria de suport a una escala, perquè no sembla que la distribució dels forats situats a les superfícies adjacents i que haurien de contenir les bigues de suport, guardi cap relació amb la mènsula, necessària per a aquesta finalitat.

L'única finestra sencera amb llinda de taulons de fusta està situada al parament sud-oest (Figura 21 i Figura 22). Unes restes de muntants formats amb peces escairades permeten suposar que al parament sud-est hi havia una altra espitllera.

□ Figura 21: Espitllera a parament sud-oest, interior.

□ Figura 22: Espitllera a parament sud-oest, exterior.

3. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'estat de conservació de la torre és d'una progressiva ruïna. Podem distingir danys estructurals en murs i en sostres. És evident que tots els danys que afecten la torre estan estretament relacionats i que la seva causa directa rau en la falta d'un bon coronament, l'element protector de la part superior dels paraments.

En el coronament actual podem veure faltes de volums i volums amb morters deteriorats, propers a desprendiments. Aquests defectes faciliten la penetració de l'aigua a l'interior dels murs on continua la descomposició. Apuntem que els grans esvorancs, juntament amb la caiguda de la part del folre del parament sud-est, podrien ser a causa d'un llamp, ja que en

les fotografies antigues les caigudes semblen tenir quasi la mateixa forma que actualment. La conseqüència del coronament deficient provoca a la vegada el cansament material de la fàbrica, manifestat per descomposició de morters, que porta a la formació d'esquerdes i múltiples fissures. Les últimes són un dany perillós i accentuat en la proximitat dels distints esvorancs o obertures on manca part de les llindes de fusta.

La desaparició total dels sostres és el segon dany estructural i se suma en gravetat al primer. L'absència de divisió intermèdia significa que els alts murs manquen de components que actuarien de reforç horitzontal i d'unió de l'espai construït. La probable causa d'aquesta desaparició és la reutilització de la fusta en altres construccions, ja que no es veuen senyals d'incendi o de lenta destrucció natural. Com ja s'ha dit, comptem amb forats de caps de bigues i restes de bigues que determinen la seva posició original en quatre nivells.

4. CONCLUSIONS

La màxima vàlida per a la restauració ha de ser la de mantenir l'autenticitat única i testimonial d'aquesta excepcional arquitectura militar de l'Alt Gaià. Els espais recuperats de la torre hauran d'apropar al visitant actual una torre de defensa i guaita de l'època en què el territori a ambdós costats del riu Gaià pertanyia a la frontera entre l'Islam i els comtats cristians. Com eren els detalls i dispositius de defensa i com funcionava?, tant internament com en relació amb les altres defenses, una torre d'aquesta mena en el transcurs dels segles? Les diverses preguntes no tenen encara una resposta definitiva. Per aquest motiu la consolidació i restauració s'hauria d'entendre com a arqueològica. És a dir, és respectar tots els detalls aparentment sense cap ús (forats, pedres sobresortints, mènsules), ja que no tots els elements tenen encara una clara explicació i és convenient tenir la possibilitat de poder seguir estudiant-los, tant durant l'obra des de les bastides com posteriorment, un cop consolidada la torre.

5. BIBLIOGRAFIA

CABAÑERO SUBIZA, Bernabé. (1997). *Los castillos catalanes del siglo X*. Institución Fernando el Católico. Saragossa.